

EGY LEHETSÉGES PATCHWORK – EGYÜTTOLVASÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

– BENCSIK Orsolya. *Énekes Krisztina rongyikái: Otthonkeresés Juhász Erzsébet, Végel László és Tolnai Ottó írásművészetében*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2022, 220 oldal –

SÁGI VARGA KINGA

Forum Könyvkiadó Intézet

szerkesztő

office@forumliber.rs

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola,
Irodalomtudományi Szakirány

PhD-hallgató

hungar@ff.uns.ac.rs

[ORCID 0009 0006 8750 4069](https://orcid.org/0009-0006-8750-4069)

- Bencsik Orsolya kötete három fontos és érdemes életművön – elsősorban Juhász Erzsébetén, valamint Végel Lászlóén és Tolnai Ottóén – keresztül dolgozza fel az otthonkeresés irodalmi leképezését. Az önmagát alapvetően szépírónak tartó¹ szerző negyedik, ám első irodalomtörténeti kötete² *Énekes Krisztina rongyikái* címmel, az újvidéki Forum Könyvkiadónál jelent meg. A cím a maga konkrétuma mellett – gondolok itt Énekes Krisztina, a Juhász Erzsébet-i prózavilág ikonikus szubjektumának megnevezésére – olyan, mintha szépprózai műve lenne, az alcíme viszont a kutatási tárgyra mutat. Nem véletlen az átjárás a próza és a tudományos nyelvezet között már a címben sem, hiszen e köztesség Bencsik vállalt írói-irodalomtörténeti habitusa, választott kifejezésmódja magában a kötetben. A tudományosság elveit követő, mégis prózairói hang és szabadság lesz így a kötet sajátja. Ahogyan írja bevezetésében: „...beszédmódom a gyakran negatív kicsengésű »esszéisztikus« kategóriához közelít” (15); „[a] vizsgált szövegtörzsszel való foglalkozásom során én magam is átéltem és értekezésemben működtettem ezt a billenékeny, dinamikus egyensúlyt” (16) azonosulás és kívülállás között. Egyszerre szubjektív olvasói és objektív értelmezői pozíció tehát a szerzőé, amelybe nem titkoltan a személyest (közös geokulturális tapasztalat és érdeklődés okán) is beépíti, mint értelmezői ka-

¹ Lásd „Szabásminták: Bencsik Orsolyával Sági Varga Kinga beszélget”, *Híd* 11–12. sz (2022): 50–59, 52.

² A kötet egy korábbi változata a szerző doktori disszertációja volt.

Literatura 49 (2023) 4

DOI: 10.57227/Liter.2023.4.9

tegoriát.³ A személyes érdeklődési kör bevonása a számos asszociációs elven beke-
rülő magyar, délszláv és világirodalmi, valamint képzőművészeti utalás és allúzió
révén is tetten érhető – amelyek hol (többnyire) közelebbről, hol távolabbról kap-
csolódnak a vizsgált életműdarabokhoz. Bizonyára felróható lenne, hogy helyenként
a „[s]zerzőtársi gomblyukak, intertextuális kapcsolatok vagy komparasztikai fér-
celések” (9) elvonják a fősodorbéli elemzésről a figyelmet, ugyanakkor e gesztusok
a szerző széles skálájú értelmezői attitűdjét is tükrözik.

A kötet műfaji köztessége mellett egyéb köztesség is szembevetendő. Tanulmánykö-
teteknél ritka megoldás, hogy illusztrált, Csernik Attila⁴ betű- és könyvobjektjeinek
fényképei díszítik, ami azért is lényeges, mert szakmai és életútja a vizsgáldóságok
középpontjában álló Juhász Erzsébet pályájával párhuzamosan, részben összefonód-
va alakult. Kettejük kooperációjának eredménye volt Juhász Erzsébet több könyve,
melyek tárgyi megjelenését Csernik tervezte. Az együttműködésük során létrejött
kötetek esetében nem beszélhetünk arról, hogy ezek az alkotások csupán a próza-
szövegek illusztrációs anyagaként funkcionálnának, hanem a kép és a textus hatnak
egymásra, tágítják értelmezési határaikat.⁵ Szövegszinten Bencsik kötetében ez nincs
kifejtve (egy helyütt érinti ugyan a témakört – lásd 63).⁶ Ugyanakkor a kötet illusz-
trációs anyaga jelzésértékkel bír – emléket állít a kép és szöveg kapcsolata fontossá-
gának a prózairó Juhász és képzőművész Csernik életművében.

Az *Énekes Krisztina rongyikái* című kötet további rendhagyó technikai megoldásai
közül kiemelendő a *Jelmagyarázat*, amely „(Dubravka Ugrešić szakértelmére hagyat-
kozva)” (9) a jelek mentén könyvolvasási javaslatokat tartalmaz. Ezek a jelek pedig
fel-felbukknak a kötet egészében – mint egyfajta marginálisok – intertextuális
kapcsolatokra utalva, film- és színházművészeti vagy képzőművészeti allúziókra
hívva fel a figyelmet, újabb jelentéshurkokat adva az elemzések fősodrához.

³ Hovatovább a szépíró és az irodalomtörténész Bencsik Orsolya írói és értelmezői attitűdje között
rokonság mutatható ki. Korábbi szépirodalmi műveinek (*Akció van!, Több élet*) központi gondol-
latköreihez kapcsolódnak a mostani tanulmánykötet fő vizsgálódási pontjai. Nyilvánvaló a kisebb-
ségi lét, a határon levőség fogalmával való játék a prózakötetekben, továbbá a kiírás/szétírás, majd
összegyűrés aktusa a prózák szubjektumai kapcsán. Ott van a konvenciókon kívülállóként, áttele-
pült vajdasági magyarként, magyar-szerbként, mégis teljes jogú egyénként való elfogadtatás vágya
és az identitásválság motívuma, ott vannak a kilencvenes évek eleji háborúk szörnyű tapasztalatai,
a bujdosás, az áttelepülés, az elvágyódás (sokszor ironikusan) Ausztráliába és Amerikába. Bencsik
prózaszövegeiben felfedezhetők azok az elméleti koncepciók is, amelyeket az értelmezések során
mozgat tanulmányaiban: mint például a Deleuze–Guattari-féle kisebbségi- és a Radomir Konstan-
tinović-i vidékisépperspektívák, továbbá Dubravka Ugrešić-idézetekkel is találkozunk mind a
próza-, mind a tanulmánykötetben.

⁴ Csernik Attila (1941–) a vajdasági neoavantgárd képzőművészet egyik jeles képviselője, Juhász
Erzsébet férje volt.

⁵ Lásd SÁGI VARGA Kinga, „Szöveg és kép a neoavantgárd jegyében”, *Híd*, 7. sz. (2015): 53–60.

⁶ A vizsgált kötetben nem tér ki a Juhász–Csernik alkotói párosra, viszont egy *Híd*-ban megjelent
esszéjében igen (lásd BENCSIK Orsolya, „Juhász Erzsébet szemüvege”, *Híd*, 11–12. sz. [2022]: 63–68).

A kötet részben Bencsik Orsolya Juhász Erzsébettel foglalkozó tanulmányainak tematikus gyűjteménye, valamint a juhászi életműhöz társított Tolnai-, illetve Végel-értelmezéseket foglalja magába. A könyv tanulmánykötet-jellegét a függelék szerkezete is erősíti. Bencsik Orsolya a kötet bevezetőjében és záró fejezetében, valamint a vele folytatott beszélgetések során is monográfiának nevezi könyvét. Elvitathatatlan az általa vizsgált témakör, az otthonkeresés, a vidékiségtapasztalat, a kisebbségi kérdés stb. alapos körbejárása az alcímben előre jelzett szerzők művei kapcsán. A műfaj-meghatározást, ha mi is a tárgyat teljességében szemlélő perspektívából közelítenénk meg, kissé óvatosabban kellene kezelni, hiszen a vizsgált központi kérdésekhez más mű és életmű is kapcsolható lenne (megjegyzem: a szerző – nyilván nem minden, de – számos további művet is bevon értelmezéseibe egy-egy vizsgált szegmens kapcsán – mint például Svetislav Basara, Slavenka Drakulić, Danilo Kiš, Roberto Bolaño, Krasznahorkai László, Balázs Attila, Danyi Zoltán, Aaron Blumm és mások alkotásait), valamint a három vizsgált opus egyike sem teljes egészében és átfogóan kerül vizsgálat alá, hanem a témakörhöz adekvát módon kapcsolódó szövegeket mozgatja és elemzi a kötet. A teljesség igénye tehát – amely a hagyományos műfaji konvenciók meghatározta monográfiák „egyik tulajdonsága” – nem valósul meg.⁷ Ugyanakkor a „teljesség”, a „mindent átfogó” értelmezői stratégia ellenében a tanulmányok mégis a lényegyet tükröző interpretációját adják – a bevezetőben és az alcímben körülhatárolt – tárgyuknak, több szempontra kiterve közelítik meg azt, mégsem konzerválva „egységbe”, létjogosultságot biztosítva így a dinamikus változóként és lezáratlanként felfogott monográfiameghatározásnak. A kötet értelmezői narrációja bizonyos értelemben töredékességében valósul meg, hiszen az egyes tanulmányok külön-külön is megállják a helyüket, és saját asszociációs bázissal rendelkeznek, amellett, hogy felfűződnek az otthonkeresés meghatározta közös tengelyre is. A darabosság érzetét a cím is fokozza, hiszen patchworkké varródó rongydarabok/értelmezésszeletek sejlenek fel a „rongyikák” kifejezés mögött. Ezek természetesen a kötet szempontjából nem hiányosságok, csupán a műfaji besorolás képlékenysége.

⁷ A monográfia műfaja kapcsán számos kérdés felvethető, a kurrens irodalomtörténeti gondolkodás egyik megosztó jelensége a műfaj. Jelen szövegben csak érintem a témát, hiszen a műfaj válsága önálló kutatást igényel. Elméleti szempontból a műfaj körbejárása szorosan összefügg a kánonképzés, az irodalomtörténet-írás egy sor lényeges kérdésével. Rákai Orsolya a Kalligram kismonográfia-sorozata (RÁKAI Orsolya, „Sztereográfiák: Műfaji töprengés egy kortárs »szerzői monográfia«-sorozaton”, *Alföld* 54, 2. sz. [2003]: 133–141), Bedecs László a Parti Nagy-monográfia („Kettő lesz belőle. Németh Zoltán: *Parti Nagy Lajos*”, *Jelenkor* 50, 7–8. sz. [2007]: 840–845), Kulcsár-Szabó Zoltán az Oravecz-életmű („Előszó”, in *Uő, Oravecz Imre*, 7–9 [Pozsony: Kalligram, 1996]), Szilágyi Zsófia a Móricz-opus („A szikra”, in *Uő, Móricz Zsigmond*, 7–18 [Pozsony: Kalligram, 2013]) kapcsán érintik a témakört, és rákérdeznek annak milyenségére és létjogosultságára, az irodalomtudományi iskolák általi besorolásukra. Eltérő kontextusban ugyan, de közös az az álláspont, hogy napjainkban maga a műfaj képlékenysége kerül előtérbe és „modernizálódik”. Olyan „szemléletátalakulás” zajlik, amely a „keretező” monográfiaszemlélet párhuzamos igazságok mentén értelmezi (RÁKAI, „Sztereográfiák”).

gére hívom fel a figyelmet. A szerzői szándékot így fogalmazza meg a Thomka Beá-tára és Weöres Sándorra utaló bevezető:

[a] rongyszőnyegnek, pontosabban egy jól körülhatárolható, aprócska da-rabjának (a Juhász Erzsébet-i idegenséggel/otthonalansággal, az identitás-konfliktusokkal és a vidéktapasztalattal kapcsolatos problémakomplexumnak, illetve a vele érintkező, összeszővődő Végel László-i és Tolnai Ottó-i esztétikai világ bizonyos szálainak) gazdag mintázatát és visszatérő ábráit, motívumait, fonálszerkezetét, az „ólomévek” súlyától, terhelésétől anyagának módosulását, átrendezését, átrendeződéseit vizsgálom. (14.)

Olvasatom szerint e szerzői szándék megvalósult a kötetben.

A kötetkompozíció követi a bevezetőben vázolt arányokat, miszerint a hangsúly Juhász Erzsébet műveinek vizsgálatán van, aki a korabeli vajdasági magyar irodal-mi életben aktívan jelen volt, ám a magyar irodalmi kánonon kívül rekedt. A vá-ratlanul és korán elhunyt író és kutató életműve lezárult a kilencvenes évek végén, ám aktualitása nem szűnt meg. Nem adatott meg, mint sok más remek kortársának (mint például a kötet másik két elemzett írójának, Tolnai Ottónak és Végel László-nak – akiknek jelenléte a magyarországi irodalmi színtéren állandó), hogy a vajda-sági magyar, illetve magyar irodalmi vonulatok sodrában, sodrásainak egyikében folytassa alkotói pályáját. Bencsik Orsolya négy fejezetbe rendezve négy lényeges problémát jár körül az életmű kapcsán: az identitás keresés módzatait, a sajátos juhászi létezőkérelést, a nyelvromlást predesztináló vidékiséget, a határképzeteket, az esszéírói mivoltot, valamint a krízisek generálta identitáskonstrukciókat.

Az első fejezetben a *Műkedvelőket* (1985, regény) a központba helyezve, valamint a *Határregényt* (2001) mellé állítva járja körül Juhász Erzsébet vidékiségfilozófiáját, a vajdasági magyar irodalom „alapítója”, Szenteleky Kornél szemléletéhez (főként a *couleur locale* veszélyeihez) fűződő viszonyát, mindazokat a motívumokat, amelyek az „éleslátás” megakadályozását szolgálják (köd, por, sár stb.), a korlát- és határ-élményeket, amelyek a vizsgált regényekben konstruálódnak. A por képzetéhez a portalanítás gesztusát és folyamatát társítja, mégpedig az írói szándékban („írói módszerben”) felismerve ezt a *Műkedvelőkben*, amikor is tudniillik a vajdasági (ju-goszláviai) magyar irodalom kezdeteit, mítoszait és hagyományait portalanítja a vajdasági magyar irodalmi identitás meghatározására törekedve. A Szenteleky-hagyomány feletti kritikai beszédmódra több példát is hoz: Balázs Attila, Tolnai Ottó és Fenyvesi Ottó vonatkozó szövegeit (35). A vidékiséggel való szembenézéssel párhuzamba Radomir Konstantinovič vidékiségfilozófiáját állítja Bencsik, ugyanak-kor a juhászi szövegekben oly lényeges motívum, a halál kérdéskörével kapcsolatban is főként a konstantinoviči tanokra alapoz. A mulandósághoz kapcsolódóan Bencsik bevonja a sivatagról, a homokról szóló irodalom egyes darabjait, külön kiemelve Tolnai vonatkozó törekvéseit, valamint a Tolnai által hivatkozott világirodalmi allú-ziókat (40).

A második fejezet a kötet címbe emelt Énekes Krisztina fejezete, pontosabban a *Senki sehol soha* című köteté (ennek központi karaktere É. K.), amelyben Bencsik a folytonos kivülről állapotát vizsgálja a „fullasztóan, észveszejtően szorongó Juhász Erzsébet-i elbeszélő” (4) és a kötetben légiesen könnyűként, a vágykategóriák meg-személyesítőjeként megrajzolt Énekes Krisztina ellentétét feltárva. A kötetbeli elvágódás- és vidékiségek koncepcióval párhuzamban Bencsik Orsolya Aaron Blumm *Biciklizéseink Török Zolival* című prózáit tárgyalja, részint a sajátos, légies szerelem, részint a hagyományok újra-, illetve átkontextualizálása tekintetében (erről a Bencsik-kötet részletesen az első fejezetben szól a *Műkedvelők* kapcsán). A bezártság és a bezárkózás jelenléte mellé a Juhász-kötetekben szintén Aaron Blumm-novellákat emel a szerző, a *Csáth kocsit hajt* című novelláskötet darabjait, amelyek segítségével a korlátok gyakori tematizálását érinti (zsákutca, faluképzetek, határok stb.). A periférikus terek közül a bolt kap nagyobb szerepet a Juhász-prózákban, ahogyan a Blumm-szövegekben is, ugyanakkor itt már Tolnai Ottó áruháznovellái is kapcsolódnak – mindhárom esetben a múlt feletti nosztalgia, illetve a jelen fricskája figyelhető meg a „boltélmények” kapcsán.

A *Senki sehol soha* című alkotásról szóló fejezet másik sarkalatos pontja a halál-megjelenítés, annak juhászi értelmezése, hogy tudniillik a halál valójában az ön-magára találás tere, vagyis a megotthonosodásé. A haláltematika kifejtéséhez a szerző elsősorban Jean-Paul Sartre és Konstantinovic fogalmaihoz nyúl. E kérdést Bencsik átvezeti az identitásépítés és -megőrzés hiábavalóságának kérdéséhez, ami identitás-válságot eredményez a szövegekben, a szubjektumok körkörös, örökös bolyongását. Itt jegyezném meg, hogy véleményem szerint Juhász Erzsébet szövegeinek elemzése kapcsán az egyik legizgalmasabb terület az identitáskonstrukciók körüljárása, hiszen – talán nem túlzás ezt állítani – érdeklődésének középpontjában az identitásrétegek árnyalt és finom felépítése állt abban a geokulturális térben és időben, amelyben alkotnia adatott.

Az első fejezetben részletesen, a második fejezetben érintőlegesen taglalt vidékiségek koncepció mellé Bencsik a nyelv, vagyis a beszéd kérdését is társítja. Azt követi nyomon – főként Juhász Erzsébet kötetében, de mellé társítva Borbély Szilárd *Nincstelenekjét* és Krasznahorkai László *Sátántangóját* –, hogy miként hat a vidéki statikusság a beszéd dinamikájára, vagyis miként szűkíti le, hallgattatja el. A beszéd így hiánykategóriává válik, a szövegek szubjektumának önmagába visszahúzódása történik, és az evilági „hazatalálás”, bármiféle rend/rendszer (ezt a harangzúgás jelzés-értéke nyomán vezeti le), amely a létezés értelmét jelezné, félrevezetés. A juhászi szövegvilágok kommunikációéhségét nem csupán a kisebbségi lét, a vidékiségek képzetek és provincializmus táplálják, hanem egy ennél tágabban értendő „távolságtartás, a totális reflexió iránti vágy” (64–65). A Másikkal való kommunikációs igény tematizálódik Juhász esszéiben is, amelyekben többször foglalkozik az olvasó, a befogadó közeg hiányával, amelynek egyenes következménye az írói magány. Az író létet, amely egyszerre beszédkényszer és a Másikkal való feloldódási vágy, Bencsik

rávetíti a minor irodalom Deleuze–Guattari-féle koncepciójának⁸ politikai aspektusára, vagyis semmi sem magánügy, hanem azon túlmutatva, vágyik a „cselekvő szolidaritás”-ra (68), ami csak a Másik aktív jelenlétével érhető el.

A harmadik fejezet felütése a foucault-i értelemben vett *hüpomnémata* kifejezés köré épül, mégpedig abban az értelemben, hogy Juhász Erzsébet esszékötetei „hüpomnémataként, »számadási könyv[ként], közügyekről szóló regiszter[ként], emlékeztetőül szolgáló egyéni feljegyzés[ként]« működnek”, és emellett, hogy egyéni feljegyzések, reflexiók, céljuk az „»önmagaság konstrukciójának az elvégzése«” (70).⁹ A legtöbbet emlegetett Juhász-esszékötetet, az *Esti följegyzéseket* járja körül Bencsik, mégpedig nagyon jól észlelve Juhász Danilo Kiš opusához fűződő kíváncsiságát, amely a közös érdeklődési kör mentén alakul ki, tudniillik mindkettejüket mélyen foglalkoztatta Közép-Európa mint szellemi régió, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmi reprezentációja. A továbbiakban a juhászi életműre karakterisztikusan jellemző otthontalanság és a vele szoros kapcsolatban lévő elvagyódás kerül középpontba, amely fölött a megotthonosodás és önazonosság terévé az írás (hüpomnémataírás) és az olvasás válik. Ezzel párhuzamosan Végel László és Esterházy Péter vonatkozó szemléletét emeli ki Bencsik. Az *Állomáskeresőben* kötet kapcsán pedig Juhász Erzsébet esszééhez való viszonyát (is) tárgyalja, mégpedig Mészöly-értelmezéseinek keresztül. Az esszék „közelebb visznek az írói gondolatkörökhöz”, tehát semmiképp sem kell alárendelt műfajnak tekinteni az életmű egészében. Olyan fontos juhászi (és nem csak juhászi) életérzések elemzése merül még fel, mint a „tösgyökeres idegenség”, a saját és az idegen viszonyrendszere, ugyanakkor a kisebbségi irodalom juhászi (a kisebbségi populizmus szellemét elutasító [87]) tágasság-dimenziói kerülnek kifejezésre.

Az „amidőn künn végképp besötétül” Juhász-idézzel induló tanulmány az életmű három mozzanatát tematizálja. A kötet tanulmányai a Juhász-életmű egyes darabjait nem kronologikus sorrendben követik, és nem is mindig egy adott műből indulnak ki, hanem problémaközpontúak. Az identitáskonstrukciók (konkrétan a kisebbségi nemzettudat) kapcsán – immár sokadszorra – a *Műkedvelők*khöz nyúl vissza, és az „eredetkutatással” próbálja az aktuális válsághelyzetet megmagyarázni, hogy tudniillik a Szenteleky igyekezetével – a jugoszláviai magyar irodalom megalakulásakor – létrejövő művek esztétikailag hasznavehetetlenek, ahogyan a kisebbségi nemzettudat megfogalmazása is szegényes, így lehetetlen az elődökkel való azonosulás, marad a kisebbségi identitás válsága. Válságesszéiben Juhász (a délszláv háború okán) – többek között – az emigrációt tematizálja. Bencsik az emigrációs irodalomból Danyi Zoltán *A dögeltakarítóját* állítja párhuzamba ezzel, továbbá Domonkos István és Végel László vonatkozó szövegeit. A kisebbségi entitás, az emigráció elemzése mentén számos elméletet hoz be a szerző, kiterjesztve a gondolatkört az utazásra, az

⁸ Lásd Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit (Budapest: Qadmon, 2009).

⁹ Mindkét belső hivatkozás forrása Michel Foucault-tól származik.

idegen és a saját közötti mozgásra. Ugyanezen fejezetben foglal helyet a *Honvágysz Közép-Európa után?* című tanulmány, amely a „tősgyökeres idegen” kategóriájából, valamint a posztjugoszláv pozícióból indul ki, és párhuzamot von a „tősgyökeres idegen” és a Végel László-i „hontalan lokálpatriotizmus” között (később e végeli kategória egy egész fejezetet kap – lásd 135). E tanulmány középpontjában a Juhász Erzsébet-i honvágysz vagy „metanosztalgia” áll Közép-Európa iránt, valamint a Danyi Zoltán és Végel László műveivel vont párhuzam e nosztalgia kapcsán. Azon alapvető mozzanatról indul ki, hogy a kilencvenes évek délszláv háborúi okozta létbizonytalanság az alapvetően meglévő érdeklődést Közép-Európa iránt új dimenziókkal gazdagította, egyfajta elvágódást, honvágyszat eredményezett a vizsgált művekben „egy országba, / melynek neve sincsen” (Danyi Magdolna szavaival élve, *Nosztalgia* című verséből).

Az írás mint a hontalanság terepe című szöveg az írás aktusával foglalkozik. Juhász Erzsébet szemléletét érintőlegesen említi csak itt, a fókuszban Danyi Zoltán *A dögteltakarítója* (amely regényben Bencsik Tolnai- és Végel-allúziókat vél felfedezni), Anna Kim *Jéggé dermedt idő* című műve, valamint Slavenka Drakulić dokumentumregénye áll. A regények közötti értelmezői átjárás izgalmas, és egyfajta háttértörténetét adják ezek az elemzések a „balkáni pokolnak”, háborúknak, amelyek nyomán aztán a kötet szempontjából fontos, Juhász- és Végel-életműmozzanatok tovább boncolhatók. Bencsik megállapítja:

Éppen ezért – Juhász Erzsébet, Végel László, de a fiatalabb nemzedék tagjaként Danyi Zoltán érzékeny, intellektuális és zsigeri erővel ható művészeite alapján – szembetűnővé válik, hogy a délszláv háborús kataklizmákat átélő, megtapasztaló vajdasági magyar irodalom számára az írás mint a hontalanság terepe jelenik meg, és a terápiás igény ellenére sem képes végső megnyugvást hozni (133).

Valóban helytálló ilyenfajta interpretációja e jelenségnek, hiszen a nyugtalanság továbbra is ott lüktet a sorok között mindhármuknál, nem következik be a „megnyugvás”, a „megotthonosodás”. Juhász Erzsébet esetében az írás (és az olvasás) jelensége azonban kissé szerteágazóbb, hiszen ő magának az aktus leírásának is teret szentelt szépirodalmi műveiben és esszéiben egyaránt, és ezt egyfajta „különjárat”-ként fogalmazta meg a létben. „Egyetlen válasz van rá – írja –: amíg olvasok és jegyzetek, otthon vagyok, megvan minden ízében belakhatóan a hazám [...]. A haza legjobb meghatározása: a könyvtár”.¹⁰ A leírás gyakorlata és az olvasás szükséglete szertartásossá válik, olyan rituálévá, amely menekülési lehetőséget biztosít a megszólaló én számára a jelenvalólétből, az egyedüli járható utat képezi a szerző által megrajzolt világban. Maga az írás (és olvasás) folyamata átalakult egyfajta (párhuzamos) otthonossággá a hontalansággal szemben.

¹⁰ JUHÁSZ Erzsébet, *Úttalan utaim* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1998), 109–110.

Az ötödik és a hatodik fejezet értelmezhető egyfajta – a szerző stílusával élve – elvarrásként, a Végel- és a Tolnai-szál kifejtéseiként és lekerekítéseiként a vonatkozó témában. Bencsik Orsolya Végel László esetében a „hontalan lokálpatriotizmus” jelenségére kiélezve tárgyalja a minoritás nyelvét, a végeli szándékoltan „roncsolt nyelvet”, amely lényegében a magyarból képzett kisebbségi magyar nyelv (Deleuze–Guattari nyomán), továbbá a végeli esszénapló jellegét vizsgálja, amelyek a délszláv háború idején keletkeztek és a hontalanság problémakörét tematizálják. A számos Tolnai Ottó-, valamint Juhász Erzsébet-párhuzam vissza- és előreutal a hontalanság, az identitásvesztés, a nyelvvesztés témakörében, mégis a Végel-szövegeken keresztül nyer megfogalmazást a kisebbségi író pozíciója („a kisebbségi írónak »a senkiföldjén [van] a helye«, és annak ellenére, hogy a »kisebbségi írót mindig a szülőföldjébe döngölik bele«, valójában az ő hazája a senki földje, mely alatt a nyelv senki földjét is értenünk kell” [139]), az Európa utáni vágy illúziója

Az Európa utáni vágy [illúziója], melynek „forrásvidékét voltaképpen a kontinens peremvidékein találhatjuk, amelyek lakói számára Európa a menedéket és az önnön történelmüktől való megszabadulás elképzelt kereteit hivatott megjeleníteni” [...] A peremvidéki, a kisebbségi, a nagy nemzetek számára érdektelen vesztes valójában – születésétől predestinálva – „nemkívánatos utas”, „betolakodó”, „száműzött”, Európa barbár (sajnálatra méltó, szánalmas) mostohagyereke, „fattyú” (161).

E fejezetben kapunk továbbá magyarázatot Radomir Konstantinović jelentős szerepére a három vizsgált életmű kapcsán. A három, *Új Symposion* folyóirathoz köthető szerző, de főleg Végel számára Konstantinović „igazi sorstárs, [...] szellemi és emberi mércé”, a „»kitagadottak, a megalázottak, a lázongók, a nyughatatlanok« profétája” (148). A konstantinović (vidékiség)koncepció tehát nemcsak a tanulmányíró Bencsik Orsolya számára megkerülhetetlen az értelmezés során, hanem annak hatása a vizsgált szerzőknél is kimutatható.

A *Tolnai Ottó költészetének és prózai tájainak vidékisége, világisága* című, olvastomban a kötet egészét tekintve – a kapcsolódási pontok, valamint a bevezető szövegrész Nietzsche ihlette Juhász–Tolnai-párhuzamai ellenére is – kissé elkülönülő fejezet egy igen érdekes és fontos Tolnai-tanulmány. Tolnai Ottó költészetével és életművével számos szöveg foglalkozik, lapszámot (lásd *EX Symposion* 2013/83.), monográfiákat szenteltek művészetének (lásd például Thomka Beáta, Mikola Gyöngyi, Novák Anikó stb. vonatkozó köteteit), ezek egy részére a szerző hivatkozik is. Bencsik Orsolya két részben tárgyalja a Tolnai-opus darabjait. A *Világpor* (1980, 2016) című kötet kapcsán járja körül a szülőföld–sivatag, a nyelv–deterritorizálás, kisebbségi sorstudat jelenségeit. Tolnai művészete is – Végeléhez hasonlóan, írja Bencsik – „az örök kismimizettek, a vesztesek, az elnyomottak, a perifériára szorultak iránt cselekvő szolidáris próbál lenni” (181). Ahogyan Végelnél, Juhásznál, úgy Tolnainál is megjelenik az idegen kérdésköre, méghozzá a sajátba oltással, a tükrö-

zódés gesztusával. A sivatag lesz „...[a]z a milió, ahol egy délibábban, a visszatüköröző felületeken (kilöttyent víz/vörösbor, tükör stb.), a halálos napsugarakban (a tar koponyába vert aranyszögekben) Tolnai az identifikáció lehetőségét találja meg” (186). A *Vakvágány-létben a nagyvilág* című rész a *Virág utca 3-at járja körül*, mégpedig annak hétköznapi események által szőtt „tisztá költői játékát” (187), amelyben nem alapvetően a téma a fontos, hanem „a forma, az elrendezés módozata, a szavak felsorakoztatása, a zeneiség [...], az értelem, a ráció kategóriái alól való deleuze-i felszabadulás és felszabadítás” (188). Ezen hétköznapiság – Juhászhoz és Végelhez hasonlóan – jelenti Tolnai számára azt az otthonosságot, ahol a „vajdasági magyar irodalom vidékiséggelkonceptiói” (189) újraértelmezhetők, és a délszláv történetek, a jugoszláv anomáliák kifejezhetők.

A Roland Barthes-i nyitott és több bejáratú olvasói pozíciót valló Bencsik Orsolya számára kiemelten fontos a vizsgált narratívák kapcsán felemerülő témák, problémák, narratológiai, szerkezeti, poétikai és műfaji kérdések, valamint a közös geokulturális tér (a valamikori Jugoszlávia) miatt a déli szláv irodalmi kapcsolat bevonása, valamint a világirodalmi – kiemelten Roberto Bolaño-i – allúziók és utalások mozgatása. Az *Énekes Krisztina rongyikái* jelentősége egyrészt abban áll, hogy párhuzamba állítva a juhászi textusokat egykorú és kortárs (elsősorban Végel László- és Tolnai Ottó-) szövegekkel, – Bencsik szavaival élve – „szótttest” hoz létre, amely az identitásválság és az otthonkeresés egy lehetséges interpretációs-narratív térképét alkotja meg. Másrészt alaposan körbejárja a kiemelt témákat, amelyek Juhász Erzsébet életművének vizsgált darbjait par excellence jellemzik, lehetővé téve, hogy a szerző derékba tört életműve valamelyest visszakerüljön a köztudatba.